

ELITELE: CONTROVERSE TEORETICE ȘI REALITĂȚI CULTURALE

Gheorghe Teodorescu

Fără a fi exclusiv o "problemă a momentului", tema raportului dintre *elite* și celelalte componente ale socialului, definite ca obiecte politice, are deja o istorie marcată de sinuozații ideologice începînd de la Pareto și pînă la Ch. W. Mills, Th. Bottomore sau G. Busino. Ceea ce atrage atenția acum este corelarea teoriilor asupra democrației cu cele referitoare la elite pentru a surprinde cu mai mult realism mecanismele de formare și selecție a decidenților, procedeele de cooptare și recunoaștere profesională ce angajează chestiunea responsabilității și guvernabilității în conturarea unui destin politic, social și economic al noilor state ieșite din "noaptea" totalitară.

Aceasta a făcut ca de-a lungul ultimului deceniu să poată fi consemnate peste patru sute de astfel de studii - dacă acordăm încredere inventarului realizat de sociologul britanic John Scott¹ -, conținînd noi interpretări și revizuiți a vechilor paradigme cunoscute, din cele mai diverse orizonturi de abordare teoretică: istoric, economic, politologic, psihologic, sociologic ori filosofic. Dintre acestea, șazeci revin cercetătorilor anglo-saxoni și au ca obiect noile tendințe epistemologice și metodologice elaborate în scopul unei mai adecvate generalizări a teoriei elitelor pentru a fi concordante cu tehnicile de reperare și descriere a acestor categorii sociale care aparțin prioritar domeniilor economic, politic și cultural.

Restul - pentru a completa suma acestor preocupări -, ar aparține cercetătorilor "continentali", dar pe care Scott le tratează cu mai puțină atenție întrucît se depărtează de orizontul structuralist-funcționalist încă dominant în universitățile britanice. Or, noile studii despre democrație cu problematica sa complexă reflectînd pluralismul politic, puterea și influența exersate în noile sisteme sociale, distribuția bogăției și a veniturilor în general, a justiției și a egalității în societățile postindustriale sau în postsocialismul "real", constituie premisele unei noi antropologii politice sensibilă la tentațiile microsociologice, ca în cazul lucrărilor lui Cornelius Castoriadis.

Miza acestor diferențe de abordare este aparent teoretică, localizată la nivelul conceptelor de analiză. În realitate ea obiectivează inconsistența metodelor și tehnicilor de abordare, pe de o parte, și nerelevanța rezultatelor cercetării, pe de altă parte.

În privința termenului de "elită", acesta poate denota poziția și acțiunea unei clase ori categorii sociale care exersează o funcție de orientare intelectuală, morală

și economică în raport cu celelalte categorii sociale din societate, în timp ce sintagma de "clasă conducătoare" conotează cel mai adesea ansamblul celor care, deși aparțin unor clase diferite, ocupă în diferite sectoare ale vieții sociale o poziție dominantă în societate. Prin comparație, studiile "clasice" din acest domeniu includeau *de plano* minoritățile (politice, economice, sociale, religioase, intelectuale, tehnologice, militare etc.) în categoria elitelor conducătoare sau dominante, în timp ce "pătura superpusă" - despre care vorbește Eminescu² -, nu coincide în mod necesar și întotdeauna cu această excepționalitate socială. Contraselecția socială sau "selecția negativă" traduce în cele mai multe ocazii o criză la nivelul valorilor propulsând o pseudoelită veleitară și parazită caracteristică etapelor de tranziție socială, cum s-a petrecut în toate democrațiile "originale" din sud-estul și centrul Europei. Aici, în cazul acestor societăți, confuzia semantică este cu atât mai mare prin asocierea abuzivă a "nomenclaturii"³ ori a "tehnocrației industriale"⁴ cu elita justificând *ex post* o serie întregă de fenomene ce au caracterizat tranziția spre democrație sau chiar eșecul revoluțiilor⁵ ca proces social macrostructural.

De altfel asemenea imprecizii ori ambiguități terminologice nu au dispărut cu totul din limbajul sociologilor, iar un acord general și explicit asupra semnificațiilor, conținuturilor și extensiunii conceptului de elită este încă departe de a se fi realizat. Totuși, important pentru marea majoritate a cercetătorilor este faptul că "elită" înseamnă în momentul de față "toți cei aflați în vârful ierarhiei sociale, exercitând aici funcții importante, care sînt valorizate și recunoscute public prin intermediul unor venituri importante, diferite forme de privilegii, de prestigiu și alte avantaje oficiale sau oficioase"⁶. Totodată mai sînt destui cercetători care folosesc expresia de "clasă politică" pentru a indica minoritatea care exercită funcțiile politice de guvernare și, "clasă conducătoare" sau "dirigentă" desemnîndu-i pe toți cei care influențează guvernele și guvernanții în virtutea autorității morale recunoscute sau a puterii economice și financiare de care dispun.

Indiferent de termenii pe care și-i atribuie, faptul că elitele au uneori tendința de a se prezenta ca un grup minoritar, unitar, conștient, coerent, complice, deținător al tuturor deciziilor suscită mai mult ca oricînd rezerve serioase. Cazul *intelighenției* din Rusia post-comunistă "deconspirată" în futilitatea idealurilor sale exersate demonstrativ în climatul de frondă afișat față de regimul totalitar, dar lipsită de "obiect" în momentul dispariției dușmanului său tradițional - comunismul -, este sub acest aspect cît se poate de elocvent⁷. Nimic nu este mai groaznic decît idealurile realizate pentru a observa coeziunea reală a membrilor grupului elită la capătul unei unități afirmate ostentativ. Raporturile dintre indivizi sau dintre indivizi și grupuri au cel mai adesea un aspect disimetric în forma unor inegalități. Ele se constituie în împrejurări bine definite legate de probleme, evenimente sau crize ce subîntind setul preferințelor individuale în regim de competiție. Intoleranța față de opiniile adverse și naționalismul exacerbă adoptate de intelectualii-dizidenți după prăbușirea comunismului nu au fost în măsură să substituie absența

harului sau al competenței în diverse domenii de activitate. Faptul a condus la o de-legitimizare a lor ca elite reale și încercarea de a suplini acest handicap prin ocuparea unor demnități publice. Este situația regizorilor ratați pripășiți în CNA, a scriitorilor părăsiți de muze oploșiți pe la diferite ambasade din străinătate, a compozitorilor rămași fără comenzi și transformați în comentatori politici etc., alimentând interminabile conflicte și disensiuni la nivelul unor grupuri altădată relativ solidare.

Paradigmele "coerente" social prezentate de Ch. W. Mills, U. Jaeggi sau R. Dahl nu prea mai au adepți în timpul de față. Atenția cercetătorilor se îndreaptă tot mai mult asupra modului în care iau naștere elitele, a felului în care acestea își transmit pozițiile deținute, a organizării lor și a stilului în care exercită puterea sau influența în societate, a compoziției intragrupale, a raporturilor ce se instituie între grupuri și diferitele fracțiuni grupale, a coeziunii și conflictelor interne, a declinului lor politic, economic, cultural ori politic, după fiecare caz în parte. Ideea că elitele înfăptuiesc o acțiune intelectuală la nivel de grup este, deci, lipsită de temei logic. Elogiul intelectualilor - cum ar spune un Bernard-Henri Lévy⁸ -, trimite la fapte și acțiuni individuale prin excelență la o epocă a întoarcerii egotice caracterizată de gesturi și destine personale.

Înseamnă oare aceasta o "disoluție identitară" prin pierderea reperelor grupale ce definesc termenul de "elită" în accepțiunea sa curentă?

Regula celor trei "C" (control, conspirație, coeziune) caracterizând tradițional o ascuțel de realitate structurată grupal este, din perspectiva cercetării empirice, destul de rudimentară, nerelevantă pentru funcțiile sociale pe care le asigură, pentru conținutul divers și de mare complexitate al acțiunilor întreprinse, pentru neputința de a explica natura calităților și competențelor necesare intervențiilor sale practice din societate, respectiv pentru ambiguitatea trebuințelor satisfăcute prin aceste intervenții. O asemenea abordare este tipic funcționalistă și nu depășește nivelul latent/manifest al acțiunii în măsura în care, operînd cu varianta "bunker" a termenului de "elită", pot fi înțelese fenomene globale dar lipsite de explicații cauzale.

Studiile pe această temă inițiate în Franța de Bourdieu, Christophe Charle ori Guy Chaussinand-Nogaret au relansat interesul pentru "cîmpurile de putere", respectiv au adus în dezbatere problema distribuției sale inegale din societate. În orizontul aceluiași funcționalism constructivist se înscriu și perspectivele deschise de C. J. Friedrich, J. G. March, P. Bachrach sau cele de o subtilitate aparte ale lui G. Sartori, care, deși remarcabile și pline de observații de mare rafinament științific, se dovedesc cu toate acestea sectoriale, angajînd dimensiuni "laterale" inevitabil limitative.

În termenii unei sociologii "a cotidianului" interesată de viața de zi cu zi a celor ce dețin poziții dominante în lumea finanței, a industriașilor, a întreprinzătorilor de succes etc., s-a observat că aceste categorii sociale sînt departe de a fi unite,

că ar avea aceleași interese cu elitele intelectuale și politice sau că pot exercita vreo influență asupra lor, că dispun de o capacitate deosebită de orientare și mijloace speciale pentru a întreține un proces transformator în virtutea unor modele culturale consacrate.

Cercetările empirice au scos în evidență, dimpotrivă, realitatea unei pluralități și a unei diversități în ceea ce privește existența elitelor, a categoriilor dirigente în general, care sînt tot atît de numeroase pe cît sînt și funcțiile sociale dintr-o societate complexă cu roluri extrem de diferențiate între ele, cu forme de organizare hipercomplexe și o multitudine de structuri ierarhizate ce induc raporturi de comandă/supunere rareori perceptibile cu ușurință. Accentuarea diferențelor dintre grupuri trebuie oare pusă pe seama multiplicării schimburilor, a dezvoltării exponențiale a științei și tehnicii, a altor cauze de ordin structural sau endemic? Căutînd factorii determinanți într-o multiplicitate a circumstanțelor în care trebuie să fie judecată orice acțiune inspirată de un supozabil interes colectiv se prefigurează o ipoteză cu mari șanse de confirmare în realitate: informația, ca premisă a unui *savoir faire*, tînde să se substituie progresiv proprietății, bogăției și altor temeuri tradiționale ale puterii, în condițiile afirmării unei societăți conectate la sisteme comunicaționale în expansiune. Prin cunoaștere puterea își multiplică infinit potențialitățile pe fundalul cedării pozițiilor de comandă deținute de "cel în drept" în favoarea "celui care știe". Nu înseamnă totuși că previziunile lui Daniel Bell legate de deplasarea funcțiilor de comandă din societate dinspre zona politicului spre tehnocrați și "gulerele albe" (Ch. W. Mills) s-ar fi transformat în realități efective. Puterea a rămas, indiferent de împrejurări, apanajul exclusiv al unei minorități calificată de G. Busino ca "elită potestativă"¹⁰.

Studiile pe această temă ale lui Bourdieu (asupra mediilor universitare), Harriet Zuckerman (asupra cazului laureaților Nobel) sau ale lui Bruno Latour (asupra universului oamenilor de știință) integrînd cvasitotalitatea profesiilor și instituțiilor intelectuale, au reliefat preeminența cunoștințelor teoretice asupra celor empirice în sensul că o progresivă codificare a cunoașterii în sisteme abstracte de simboluri asigură o mai amplă disponibilitate interpretativă și/sau aplicativă. Această constatare dezmente, fie și la nivel formal, o întreagă literatură ce a făcut o strălucită carieră la sfîrșitul deceniului trecut în legătură cu "sfîrșitul politicii"¹¹, sau împotriva "politicii ca profesie" (dar nu împotriva profesionalismului în politică). Elita politică, întărită și orientată de experți, conservă în continuare monopolul puterii politice, controlînd și influențînd toate marile schimbări ale unei societăți.

Elitele nu mai reprezintă expresia publică a unui grup ci, dimpotrivă, grupul conferă legitimitate acțiunilor elitei ca sumă a demersurilor individuale avînd ca numitor comun finalități convergente în domeniul politic, economic, cultural, social etc. Exersarea lor ca minorități investite cu dreptul de "a vorbi în cunoștință de cauză" se manifestă cel mai adesea în forma unor "prezențe" mediatice de efect prin invocarea unui capital simbolic de reprezentare, sau promovîndu-și ideile și

voința pe suportul unor argumente științifice. Partidele politice, grupările profesionale, asociațiile culturale în numele cărora elitele se exersează ca autorități competente sînt mijloacele de legitimare a finalităților vizate. Ceea ce conferă unitate acestor finalități - aparent disparate -, este interesul politic de moment construit în jurul unei idei, concepții sau a unui "stil" personal de rezolvare a problemelor în cauză.

Acest neo-individualism resimțit și în comportamentul elitelor trebuie privit cu un plus de atenție pentru a evita compromiterea sau denunțarea, lipsită de argumente solide, a ideii de "grup" în definirea acțiunilor sale. Constatarea lui François - Charles Mongel în baza unor anchete privind elitele și sistemele de putere din Anglia între 1945-1987, înclină spre admiterea existenței unor elite distinct ierarhizate, inegal legitimate, dar cooperînd în cadrul "unui *Corporate State* integrator în stare să asigure o mai mare coeziune elitară și convergența strategică a principalelor puteri naționale în jurul unei definiții acceptabile a interesului general"¹².

Teama de a risca posibilitatea anulării libertății prin acțiunea unei elite unite și solidare, despre care amintea Raymond Aron, este cel puțin la fel de mare ca în situația unor elite dezbinat și agitate de multiple disensiuni care pot grăbi criza instituțiilor mergînd pînă la declinul și dispariția unui stat. Or, libertatea și Statul - era de părere Aron -, pot înflori doar acolo unde se constituie o unitate morală a elitelor, respectiv acolo unde indivizii și grupurile au știința secretă a adoptării unei umilințe plină de înțelepciune în stare să depășească disensiunile, pericolele și amenințările, conciliînd autonomia și cooperarea¹³.

Cercetările neo-elitiste întreprinse în spațiul american de sociologii C. L. Field, J. Higley, M. J. Burton, S. Keller sau H. Clarke scot în evidență necesitatea realizării "*a new elite framework for political sociology*", valabilă atît pentru societățile democratico-pluraliste, cît și pentru cele autoritariste ori aflate în tranziție¹⁴. Slăbiciunea acestui "nou cadru" (new framework) constă în faptul că privilegiază configurarea elitelor potrivit unității lor consensuale, față de varianta divizării sau unității lor ideologice.

În acest sens G. Lowell Field consacră patru configurații fundamentale de structurare a elitelor: a) elite unificate prin consens; b) elite unificate ideologic; c) elite unificate axiologic (parțial) și d) elite divizate, fragmentate și în situație conflictuală acută.

Făcînd un studiu comparativ pe cazul a 81 de țări în intervalul dintre 1950 și 1982, G. L. Field și J. Higley ajung la concluzia că stabilitatea politică este puternică în regimurile de democrație liberală unde elitele sînt unite pe o bază consensuală prin apelul la proceduri ce permit reglarea pașnică a conflictelor și asigură o transmitere lejeră a puterii de la un grup la altul. În cazul celorlalte trei configurații: ideologică, axiologică sau dezbinată, elitele nu dispun de nici un mijloc (sau cel mult unele destul de fragile) pentru a modera conflictele, de a-și

legitima utilizarea forței, ori pentru transpunerea în fapt a regulilor alternanței la putere. În consecință - susțin cei doi sociologi americani -, ele nu sînt în măsură să consolideze regimurile liberal-democratice și trebuie să se acomodeze cu sistemele autoritariste, totalitare sau tutelare.

Existența în România post '89 a unor elite competente, dar lipsite de competență, caracterizează tendința afirmării unei competiții între grupuri mai mult sau mai puțin restrînse, intolerante și agresive, vizînd impunerea prin forță și manipulare a propriei voințe politice. O situație de poliarmism politic care dă șanse teoretice de participare la decizie, dar care, în final, revine unui singur actor, ca în cazul primarului din New Haven descris de R. Dahl¹⁵. Ignorarea regulilor de joc proprii democrației conduce spre o asemenea stare de lucruri cu consecințe defavorabile în definirea unui ideal de dezvoltare și de prosperitate națională.

"Cine guvernează?" - constituie tema obsesivă a numeroase studii de sociologie politică, indicînd prin frecvența cu care se repetă, dezorientarea analiștilor în fața evoluției inegale a elitelor în viața politică a unei societăți. Cuvinte precum "apartenență", "conducere", "responsabilitate" au un conținut abstract ce caracterizează "hegelianismul insipid"¹⁶ schițat de Dahl și care, nouă românilor, ne evocă un soi de maladie națională cunoscută sub forma "cașavencianismului" politic. Dar poate admite cineva cu mîna pe inimă că ne lipsesc elitele? E greu de presupus. Ceea ce însă tinde să fie tot mai mult acceptat este adevărul unei ierarhii necesare ca formă obligatorie a autorității în act. Calificarea ei ca represivă se dovedește o naivitate și un reflex natural al alergiei la posibilitatea reinvestirii unei minorități cu atribute totalitare.

O teorie coerentă despre elite obligă la considerarea democrației ca un sistem de reguli ce dau posibilitatea fiecărui cetățean, în varii modalități, să participe la elaborarea deciziilor de interes general prin alegerea variantei celei mai avantajoase. O competiție reală este aceea care oferă cadrul alegerii între propuneri diferite de acțiune social-politică. Regula majorității nu trebuie să excludă în nici un caz posibilitatea ca minoritatea să antreneze, în împrejurări specifice, alte consensuri și, implicit, puterea de a lua decizii.

Dar nici într-un caz jocul democratic dintre minoritate și majoritate nu trebuie să fie privit ca un gest de delegitimare a elitelor capabil să introducă o stare de "apatie politică"¹⁷. Autoritatea lor provine în primul rînd din încrederea pe care le-o acordă cetățenii, încredere ce se leagă de mecanismul liber al democrației reprezentative în stare să scoată din apatie cetățeanul prin invitația la vot. Încrederea pe care o implică votul este asemenea împrumutului bancar cu precizarea că la originea creditului stă un curriculum socialmente recunoscut. Elitele nu sînt nici ele abstracții sociale, entități de status cu biografie incertă și competențe pline de echivocii, ele au o "istorie" școlară marcată de repere performante ce definesc prin anticipație calitatea lor socială și/sau științifică, încît acceptarea autorității lor în structura procesului decizional se face pe baza "repertoriului de fapte" ca garanție

a creditului acordat. Acesta este de altfel sursa cea mai solidă de legitimare în cazul elitelor făcînd inconsistente, sau de o importanță parțială și relativă, celelalte forme de legitimare. În condițiile în care "competențele", astfel legitimate, se angajează pe calea unui demers social-politic, "cauza eficientă" a impunerii lor ca elite este definirea consensului în numele căruia își ordonează acțiunea. Puterea lor derivă din competențe, fiind acceptată fără a recurge la mijloacele instituționale sau neinstituționale de impunere prin forță și violență - fizică ori simbolică -, a autorității.

"Eroarea comună a tuturor celor care, într-un fel sau altul, au analizat puterea ca o acaparare a forței și un monopol al folosirii acesteia de către o clasă socială sau de către o elită și care în consecință, au înțeles societatea ca loc necesar și "natural" al conflictului, de la Marx la Wright Mills, trecînd prin Pareto și Max Weber, este de a fi considerat doar punctul de vedere al distribuției. Ei au ignorat procesul de producere a puterii, sau atunci cînd au ținut cont de acesta, s-au referit la un mod de producere extrapolitic - de pildă, Marx, la istoria economică, Weber, la istoria culturală"¹⁸.

O democrație are șanse să se afirme doar în acele țări unde elitele au o atitudine responsabilă, conștientă, competentă și deschisă, asigurînd o liberă circulație în interiorul grupului de referință, respectiv o permeabilitate și o transparență deplină la nivelul schimburilor pe care le dezvoltă cu alte categorii sociale din societate. Altfel spus, o democrație fără elite nu are capacitatea susținerii unui program realist propriu unei societăți bazate pe forța dreptului, ci riscă să avanteze afirmarea unei societăți bazate pe dreptul forței. Elitele fără democrație nu vor reuși - la rîndul lor -, să producă decît dezordine, conflict, ordine arbitrară, tensiuni și revolte sociale, instabilitate și autoritarism.

Dincolo de controversele teoretice, sau, poate ca reflex al importanței temei ca atare, elitele constituie o realitate socială complexă, adeseori imprevizibilă și, prin aceasta în căutare permanentă de noi modele explicative.

1 John Scott, *The Sociology of Elites*, Aldershot, Elgar, 1990, 3 vol. I- *The Study of Elites*, II - *Critical Perspective*, III - *Interlocking Dictatorships and Corporate Networks*.

2 Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Porto-Franco, Galați, 1994, p.184.

3 Silviu Brucan, *Stîlpul noii puteri în România*, Nemira, București, 1994.

4 Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București, 1995, p.234 sqq.

5 Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec*, Polirom, Iași, 1996.

6 Giovanni Busino, *Élites et Élitisme*, P.U.F., 1996, p.117.

7 Françoise Thom, *Sfîrșiturile comunismului*, Polirom, Iași, 1996, p.171.

8 Bernard-Henri Lévy, *Eloge des intellectuels*, Paris, Grasset, 1987, p.99.

9 Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, P.U.F., Paris, 1979.

10 Giovanni Busino, *op. cit.*, p.122.

11 Jacques Julliard, *Contre la politique professionnelle*, Seuil, Paris, 1977.

- 12 Giovanni Busino, *op. cit.*, p.101.
13 R. Aron, *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Gallimard, 1964, p.67.
14 C. L. Field, J. Higley, *Elitism*, London, Routledge & Kegan Paul, 1980.
15 R. Dahl, *Qui gouverne?*, Paris, A. Colin, 1971.
16 Fr. Châtelet, E. Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, Humanitas-București, 1994, p.521.
17 Ch. W. Mills, *L'élite du pouvoir*, Paris, Maspero, 1969, p.74. ilegitimitatea elitelor provoacă un sentiment de neîncredere în valoarea demersului lor social generând, deci, apatie politică.
18 Fr. Châtelet, E. Pisier, *op. cit.*, p.524.

"Guvernanții sînt departe de a fi strîns uniți. Ei nu sînt atît centrul unui sistem solar cît un ansamblu de cercuri diverse, în care fiecare este preocupat de propriile probleme profesionale și nu are cu celelalte decît contacte superficiale [...]. Acesta nu este un sistem unic, definitiv, un lanț de structuri care țin de relații instituite. Fricțiunile și echilibrele între diversele sale componente sînt salvarea supremă a democrației. Nimeni nu poate ocupa centrul, fiindcă nu există un centru".

Anthony Sampson, *Anatomy of Britain*, London, 1955